

УДК 331.556.4(477)

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ПОЗИТИВНЕ ЧИ НЕГАТИВНЕ ЯВИЩЕ ДЛЯ УКРАЇНИ?

І. Єлейко

Львівський національний університет імені Івана Франка

Трудова міграція, як наслідок переходу від планової економіки до ринкової, набула в Україні загрозливого масштабу. Недостатня кількість робочих місць з прийнятною зарплатою і низький рівень соціальних гарантій призвели до того, що мільйони громадян виїхали (і продовжують виїжджати) за кордон. У статті подаються основні тенденції трудової міграції в Україні, аналізуються країни міграції та характеризуються її позитивні та негативні наслідки для економіки України.

Ключові слова: трудова міграція, мігранти, еміграція, імміграція, країна-донор, кваліфікація працівників, міграційна політика.

Значний вплив на розвиток ринку праці, що є чи не найбільш чутливою сферою функціонування господарського комплексу, мали радикальні економічні й політичні реформи, що відбувалися в Україні у 90-х роках ХХ століття. Масштабне скорочення виробництва, складна соціально-економічна ситуація, різке зниження рівня життя населення сприяли посиленню мотивації до зовнішньої трудової міграції.

За останні 10 років Україна перетворилася на висхідний пункт потужної трудової міграції, ставши країною-донором робочої сили у першу чергу для країн Європейського Союзу. Там працюють щонайменше мільйон українських громадян (за різним підрахунками, в країнах Європи працюють від сотень тисяч до 2-х мільйонів українців), при чому в окремих країнах наші співвітчизники стали однією з найбільших груп працівників-іноземців. [1] У Західній Європі українці зарекомендували себе як виконавчі, неконфліктні та слухняні працівники (на відміну від турків чи арабів). Крім того, наші громадяни (особливо з західного регіону) по менталітету значно ближчі до європейців, ніж, скажімо, афганці чи марокканці.

Дослідники, які займаються питанням трудової міграції стверджують, що кількість громадян України, які перебувають за кордоном на заробітках сягає близько 7 млн. осіб. І хоча ці оцінки завищені, а реальна кількість громадян які перебувають на заробітках становить близько 2 млн. осіб, все ж не має сумніву, що трудова міграція досягла високої позначки.

Кілька років тому экс-президент України Леонід Кучма згадав про українських жінок, які працювали в Італії, як про „повій”. З тих пір суспільна дискусія щодо ролі трудових мігрантів стала інтенсивнішою і запеклішою.

Рейтинг країн, які приймають українських працівників, свідчить, що перше місце протягом 1996-1998 років впевнено утримувала Греція, де працювало 30% усіх офіційно зареєстрованих емігрантів з України. Останнім часом свої позиції зміцнили Чехія і Росія (25,5 і 6,2% українських трудових емігрантів відповідно), а також Італія. Значна кількість наших громадян перебуває також у Іспанії, Португалії, Польщі. Для прикладу, у Португалії, де у 1999 році налічувалося лише 127 легальних іммігрантів з України, у 2002 році їх кількість зросла до 65,5 тис., тобто більш, ніж у 400 разів. [4] Сьогодні на заробітках у Португалії перебуває коло 150 тис наших співвітчизників.[3]

Загалом слід зазначити, що з початку 90-х років характер трудової міграції істотно змінився. Змін зазнали:[3] основна стратегія поїздки (спосіб заробітку); тривалість поїздки; географія поїздки; структура робіт, що виконуються; демографічні характеристики мігрантів; чинники, що зумовлюють трудову міграцію.

Отже, починаючи з 2000 року трудова еміграція з України була спрямована переважно у країни ЄС. Проте люди з різних регіонів віддають перевагу різним країнам виїзду:

- Трудова міграція українців у Португалію. Задіяні переважно кваліфіковані чоловіки робітничих спеціальностей: будівельники, промислові робітники. Кількість українців сьогодні оцінюється у 200 тис осіб [8]. Перебування мігрантів довгострокове.
- Трудова міграція українців в Італію. Задіяні переважно жінки старшого працездатного віку, які працюють: домашньою прислугою, нянями, гувернантками, доглядають за хворими та перестарілими. Перебування довгострокове (2-3 роки) [6].
- Трудова міграція українців в Іспанію. Характерним є довгострокове перебування мігрантів, які працюють: на сільськогосподарських роботах (збір овочів та фруктів), переробних підприємствах; у будівництві; у сфері послуг (готелях, кафетеріях, ресторанах); ремонтних роботах [8].
- Трудова міграція українців в Грецію. Мігрують переважно жінки різного віку, які працюють: домашньою прислугою, танцівницями у ресторанах та кафе, доглядають старших людей.
- Трудова міграція у Польщу та Чехію. Працевлаштовуються як чоловіки так і жінки на різні види робіт (переважно малокваліфіковану) на короткострокове перебування. У 2006 році у Польщі працювало

приблизно 100 тис українських громадян [8]. Найчастіше наші співвітчизники працевлаштовуються у торгівлі, сфері освіти (популярністю користуються вчителі іноземних мов), сільському господарстві. Згідно до даних агентства Франс Пресс у Чехії на кінець 2005 року працювало більше ніж 200 тис громадян, у тому числі нелегально, представляючи найбільшу групу іноземців у цій країні [3]. Про значну частку українців у складі трудових мігрантів свідчать дані подані у таблиці 1.

– Трудова міграція в Угорщину та Туреччину. Має характер „човникової” міграції, основна мета якої – закупівля товарів. За інформацією дипломатичних представництв України у Туреччині на заробітках перебувають 35 тис українців. [3].

Незважаючи на те, що міграція українців здебільшого є направлена у країни ЄС, серед центральних та східних областей України продовжує користуватися популярністю трудова міграція до „східного сусіда” – Росії. Строки перебування у цій країні є різні. Мігрують переважно чоловіки будівельних професій та малокваліфіковані громадяни.

Таблиця 1

Кількість ліцензій, виданих іноземним громадянам на здійснення діяльності у Чеській Республіці

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Структура у 2001 р.
Загалом	36996	45499	63529	44962	58368	61340	64000	100,0
Україна	809	2670	8696	9942	19521	21402	21590	33,7
В'єтнам	7693	18165	24744	15454	18938	19307	20403	31,9
Словаччина	2949	5879	7571	6248	6649	6670	7051	11,0
Росія	247	552	873	816	1550	1842	1890	3,0
Югославія	628	1122	1575	983	1164	1294	1500	2,3
Болгарія	149	334	672	734	1104	1174	1123	1,7
Польща	329	679	909	874	1033	1033	1051	1,6
Німеччина	605	1244	1450	968	941	837	940	1,5
США	151	411	569	522	547	551	585	0,9
Австрія	159	240	432	238	272	206	248	0,3

Джерело: [10, с.121]

Звичайно, умови праці українських громадян за кордоном не відповідають нормативам, встановленим на Україні. Переважна більшість мігрантів мають робочий день тривалістю 10 годин і більше. При чому лише 10-15% з них мають письмові договори з роботодавцем. Має місце масове порушення усіх домовленостей, особливо тих, які стосуються питанні оплати праці. Проте, незважаючи на важкі умови праці, близько 70% громадян задоволені результатами поїздок та готові повторити їх, якщо знову з'явиться нагода. Близько 85% мігрантів бажали б зробити такі поїздки за підтримки і за допомогою державних установ із відповідним соціальним захистом [4].

Ще однією цікавою рисою української міграції до Західної Європи є своєрідний „статевий розподіл”. Так, зокрема, в Італії працюють переважно жінки, в Португалії та Іспанії – здебільшого чоловіки-українці. Звісно, це пояснюється вибірковістю попиту на відповідну робочу силу у цих країнах.[2]

Незважаючи на різноманітність оцінок масштабів трудової міграції всі вони засвідчують, що поїздки на заробітки за кордон набули широкого розповсюдження, стали для багатьох громадян джерелом доходів.

Основними причинами міграції були і залишаються економічні причини. Але якщо на початку 90-х виїзди на заробітки зумовлювалися зупиненням підприємств, багатомісячними затримками з виплатою заробітної платні, зростаючим безробіттям, то нині їх метою найчастіше є підвищення добробуту, вирішення житлового питання, фінансування навчання тощо. Опитування працівників-мігрантів дає можливість встановити ієрархію мотивів, які зумовлюють поїздки за кордон [3]:

- заробіток задля поліпшення житлових умов (купівлі квартири чи будівництво будинку), придбання машини або інших товарів тривалого вжитку;
- заробіток задля задоволення поточних життєвих потреб – харчування, придбання необхідних товарів повсякденного вжитку (одягу тощо);
- накопичення коштів для оплати навчання дітей у вищих навчальних закладах;
- накопичення стартового капіталу для створення власного бізнесу або розвитку своєї справи;
- мотиви нематеріального характеру (побачити світ, здобути певні трудові навички, поліпшити знання мови тощо).

Відсутність чіткої перспективи і хоча б мінімальних сигналів щодо покращення ситуації у не надто далекому майбутньому надалі спонукатимуть громадян до міграції. І поки явних стимулів для того, щоб залишатися і працювати на батьківщині не буде відтік робочої сили з країни продовжуватиметься.

Наслідки трудової міграції.

До найважливіших позитивних результатів трудової міграції слід віднести зменшення напруги на національному ринку праці. У 2002 р. в Україні було зареєстровано 1 млн. безробітних, або 3,7% працездатного населення у працездатному віці. Водночас, показник реального безробіття, розрахований за методологією МОП, сягав 11,1% . Таким чином, насправді не мали роботи 3 млн. осіб. Навіть якщо скористатися мінімальною

оцінкою трудової міграції в 1 млн., це означає, що внаслідок виїзду безробіття в країні зменшилося принаймні на чверть [8]. Як повідомляє прес-служба Міністерства праці та соціальної політики рівень безробіття в 2006 році знизився до 6,4% економічно активного населення у віці 15-70 років, а чисельність зайнятого населення в 2006 році зросла до 20,9 млн. осіб [5].

Другим позитивним чинником трудової міграції є значний приплив валюти (зароблених мігрантами коштів). Згідно з оцінками експертів грошові перекази українців, які знаходяться за кордоном сягають, за різними даними, від 4 до 6 млрд. дол. США в рік [8]. Разом з тим значна частина грошей ввозиться мігрантами в Україну особисто що викликано високою комісією за переказ грошей та недовірою громадян до діяльності банків. У 2004 році, з метою спрощення процедури переказу грошей, компанією Western Union було зменшено на 40% комісійний збір на грошові перекази на суму не більше 200 євро з Іспанії, Італії та Португалії [8].

Громадяни, які здійснюють грошові перекази на батьківщину, є свого роду інвесторами у розвиток економіки власної країни. Лише на Тернопільщині, за оцінками місцевої влади, щорічні перекази від працівників-мігрантів становлять близько 100 млн. доларів [3]. Значні кошти, які надходять від заробітчан, підвищують платоспроможний попит і таким чином сприяють розвитку малого бізнесу, можливості матеріального утримання на батьківщині сімей, фінансування навчання дітей, купівлі товарів довгострокового використання тощо. За рахунок „човникової” торгівлі насичується внутрішній споживчий ринок.

Крім того, завдяки міжнародній міграції відбувається розширення світогляду мігрантів, вивчення іноземних мов, в окремих випадках – підвищення кваліфікації.

Але одночасно із позитивними результатами трудова міграція має також негативні наслідки. Найперше, відбувається виїзд значної частини трудового потенціалу країни, у тому числі висококваліфікованих працівників, які при виконанні ними примітивної та неprestижної роботи, втрачають свої професійні навички.

Особливий акцент слід зробити на втраті державою кваліфікованої робочої сили, яке ще називають „відтоком мізків”. Попит на висококласних фахівців (лікарів, технічного персоналу середньої ланки, програмістів та інших) залишається актуальним для багатьох країн, де цілком зрозумілою і економічно обґрунтованою є перевага одноразової інвестиції у відносно недорогого (за західними мірками) готового фахівця над коштовним і тривалим процесом його підготовки. Зрозуміло, що у переважній більшості випадків, за умов належної оцінки їхньої кваліфікації та досягнень на батьківщині, ці фахівці віддали б перевагу праці та життю у власній державі [2].

Зниження рівня народжуваності. Відплив молоді спричиняє негативні демографічні наслідки, як внаслідок руйнування сімейних відносин, так і через несприятливу для народження і виховання дітей специфіку „мігрантського” способу життя.

Україна стоїть перед серйозною демографічною кризою, оскільки її населення швидко зменшується і старіє. Згідно до перепису населення 1989 року, Україна мала приблизно 52 млн. жителів. На 1 серпня 2005 року кількість населення знизилася до 47,1 млн., і, згідно з прогнозами надалі зменшуватиметься до приблизно 38 млн. у 2050 році [8]. Постійна еміграція після розпаду Радянського Союзу разом із високою смертністю та низьким коефіцієнтом народжуваності зробила свій внесок у це падіння. Повернення етнічних українців, кримських татар та представників інших „традиційних” націй в Україну з інших республік СРСР мало б частково покращити ситуацію. Як зазначає Малиновська О., приплив населення в Україну з бувши республік СРСР за десять років перевищив 2 млн. осіб, особливо завдяки репатріації, але у 2001 році його темпи знизилися до 50 тис. осіб [8]. Це зумовлене тим, що уряд не спромігся ефективно посилити законодавство про громадянство України, а українці, які бажали повернутися на батьківщину натомість емігрували в Росію, де їх забезпечили підтримкою і допомогою у працевлаштуванні та вирішенні проблем розселення.

Занепокоєння демографічною ситуацією підсилюють заяви тих, хто стверджує, що трудова міграція підриває українське традиційне життя. Коли сім'ю покидає один із батьків це найчастіше призводить до розлучень. Соціологічні дослідження, проведені в Італії показали, що 75% українських жінок-емігрантів залишають вдома одного чи двох діток, а 8% – залишають трьох і більше дітей. [8] У західних областях України від 60% до 70% трудових емігрантів - жінки [7], а саме цей регіон країни ще у Радянські часи вважався зразком „української родини і відродження традицій”.

Зростання цін на товари та послуги на внутрішньому ринку, зокрема на житло, при існуючій низькій купівельній спроможності населення. Наприклад, протягом останніх трьох років помешкання у Львові подорожчали приблизно в 2,5 рази. Крім того, дешеві імпорتنі товари, привезені „човниками” створюють конкуренцію вітчизняній продукції.

Психологічний та моральний аспект: зростає кількість розлучень, діти залишаються без догляду, втрата власного здоров'я, насильство з боку роботодавців, важкі побутові умови та, у більшості випадків, відсутність правового захисту і гарантії щодо отримання зароблених грошей. Загальна зневіра, втрата національної свідомості.

Суперечливість явища трудової міграції підводить до висновків про те, що основний зміст політики держави у даній сфері має полягати у мінімізації її негативних наслідків, максимальному використанні позитивних для громадян (у тому числі – працівників-мігрантів) та суспільства результатів. Політика регулювання трудової міграції має виходити з того постулату, що право громадянина виїжджати за рубіж є невід'ємним від його права на гідний рівень життя вдома, тобто права мати роботу або власну справу, яка б дозволяла реалізувати себе, забезпечити добробут сім'ї.

Лідер Комуністичної партії Петро Симоненко, нещодавно атакував „помаранчевий табір”, що прийшов до влади із Президентом Віктором Ющенком, за зображення трудових мігрантів як активних людей та інвесторів. Такі люди шкодять українському суспільству, заявляв він, обвинувачуючи їх у поширенні алкоголізму, зловживання наркотиками і СНІДу [7]. Зокрема, заохочуючи жінок до міграції, уряд підриває їхню справжню роль - народити і виховати здорових дітей.

Із зміною уряду, виходом на політичну арену „помаранчевих” лідерів у громадян України з’явилися надії на покращення економічної ситуації. Але оскільки теперішня політика уряду не збігається із раніше проголошеними цілями, у найближчому майбутньому обсяги трудової міграції зберігатимуться на існуючому рівні, а у випадку спаду в економіці, що вже намітився, кількість виїжджаючих за кордон „заробітчан” зростатиме.

1. Інформація про проект «Регулювання трудової міграції – виклики для України (в контексті польського досвіду)» - [Цит. 2007, 20 березня]. – Доступний з: <http://срсfrp.org.ua/projects/working_migration/project/>.
2. Кирчів А. Трудова міграція і національна безпека України. Доповідь на круглому столі – 2004 – [Цит. 2007, 03 квітня]. – Доступний з: <<http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/migration/2004/kyrchiv07-10.htm>>.
3. Левцун О. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема – 2006. – [Цит. 2007, 3 квітня]. – Доступний з: <http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=4040>.
4. Малиновська О. Проблема зовнішньої трудової міграції в Україні. – 2004. – [Цит. 2005, 03 листопада]. – Доступний з: <<http://www.stat.gov.ua>>.
5. Рівень безробіття в Україні знизився майже на 5%. – 2007. – [Цит. 2007, 30 березня]. – Доступний з: <<http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2007/01/29/92356>>.
6. Статистичний щорічник України за 2003 рік. – 2004. – [Цит. 2005, 03 листопада]. – Доступний з: <<http://www.stat.gov.ua>>.
7. Циммер Керстін. Як трудова міграція змінює Україну. – [Цит. 2007, 03 квітня]. – Доступний з: <http://www.kievrus.com/index.php?action=razdel&razdel=11&subrazdel=5&art_id=7&lang=ukr>.
8. Цыпко С. Современное состояние миграции из Украины. – ИОМ 2006. – [Цит. 2007, 23 квітня]. – Доступний з: <http://www.tcc.iom.int/iom/artikel.php?menu_id=5>.
9. UGCC в Португалії” [прес-релиз, 23 апреля 2006 г.] – [Цит. 2006, 08 травня]. – Доступний з: <<http://www.ugcc.org.ua/eng/press-releases/article;3402/>>.
10. Gdinowska S., Bednarski M., Broda-Wysocki P. Popyt nap race cudzoziemców. Polska i sąsiedzi. – Warszawa, 2004. – 240 s.
11. Korczyńska J., Duszczyk M. Zapotrzebowanie na prace obcokrajowców w Polsce. Próba analizy i wniosków dla polityki migracyjnej. – Warszawa, 31 stycznia 2005r. – 29 s. – Доступний з: <<http://www.kig.pl>>.

INTERNATIONAL LABOUR MIGRATION: A POSITIVE OR A NEGATIVE PHENOMENON FOR UKRAINE?

Iryna Yeleyko

Ivan Franko National University of Lviv

Labour migration, resulting from the transition from a planned to market economy, reached a dangerous scale in Ukraine. A lack of the necessary amount of working places with a decent salary and a low level of social assurance caused the fact that millions of people left (and still are leaving) abroad. This paper presents the main tendencies of labour migration in Ukraine. Countries of migration and its positive and negative consequences for the country’s economy are characterized.

Key words: labour migration, migrants, emigration, immigration, country-donor, qualification of workers, migration policy.